

444

DANTE-TANULMÁNYOK

- I. A NAPMYTHOSOK, MINT DANTE ELŐZŐI.
Z. DANTE LIMBUSÁNAK SEMLEGES ANGYALAIRÓL.

IRTA : 502

DR. MÁLLY FERENC

A szerző "Dante eschatológiája"
tanulmánya az Egri Természeti
Philologiai Közlemény 1925-26
évf.-ában 3 részben

SZEGED. 1925.

ÁRA 10.000 KORONA

XA 110697

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Olasz Filológiai Intézetének Könyvtára

Leit. napló: ..... Sz.: VI.

a csoport: 502 szám.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000441288

414
1936

1. A NAPMYTHOSOK, MINT DANTE ELŐZŐI.

Még máig is megvan a chinaiakkal, japánoknál sőt a néphitben még nálunk is a hazajáró lélek fogalma. Ez ősi felfogás szerint a lélek a halál után tovább él és ott tartózkodik kedvenc tárgyainál. Később mind távolabbra teszik a lelkek tartózkodási helyét és megszületik a szellemfalvak gondolata: távol, a föld egy elrejtett zugában, ködös, félreeső völgykatlanokban élnek együtt az elköltözöttek. Hegyek, sziklák között, vagy mélyen a víz alatt szellemfalvakat találunk pl. a cherokee indiánok mondáiban. A bretagne-i „Halottak öble“ mélyén pihenő Ys városáról a néphit még most is azt tartja, hogy lakói csak elrejtöztek. Az amerikai, polynesiái és ausztraliai mondák már lehelyezik a szellemfalvakat a föld kérge alá, megszületik az alvilág, a szellemország fogalma. De a mexikóiak, peruiak, polynesiáiak nem erkölcsi szempontból osztályozták az árnyakat, hanem kaszt- és rangkülömbőség szerint, a jókat és gonoszokat nem különítették még el, mennyország és pokol között nem tettek még különbséget. Szerencsétlenek az elhunytak mindezeknél, mert a halott hidegségét, az elköltözöttért való szomorúságot átvitték magára az alvilágra, amelyből sivár, örömtelen hely lett. Fokozta a képnek szomorúságát a lenyugvó nap elmerülése a sötétségbe, a sirnak fájdalmas benyomása, az álmképekben megjelenő ijesztő árnykép. Azokról, akik nyomtalanul tűntek el az életben, azt hitték, hogy a szellemfalvak lakói rabolták el őket és vitték magukkal távoli, ismeretlen tartózkodási helyükre. Ezek az Odysseaban mint *νηρες* mint alvilági daemonok tűnnek fel, itt is elragadják a megholtak lelkeit a szellemországba. E kezdetben még zavaros kép-

zetekből kialakul később a halottkisérő hős vagy Isten alakja és ennek nyomában a költők képzeletében megszületnek a napmythosok, a naphős-ről, napistenről szóló mondák. A fetisimádóktól kezdve, akik minden szerves és szervetlen tárgyat magukhoz hasonlónak, élő, érző lénynek gondoltak, istenítettek, a totemismuson át, amelyben a vallásfejlődés következtében már nem a tárgyat magát, hanem azt, akit ábrázol, tartották természetfeletti lénynek, addig a fejlődési fokozatig, amikor a szellemfalvak, mint túlvilágképzetek feltűnnek, napmythosról, alvilág-rajzról még szó sem lehet. Amint a szellemfalvakat a föld alá helyezik, amint az alvilágról maguknak fogalmat alkotni kezdenek, feltűnnek a napmythosok. Naponkint látták a napot a tenger habjaiban eltűnni és másnap győzedelmesen felkelni, a világosság győzelmét a sötétségen. A mondai homály névtelen költői istenekről, hősekről kezdettek regélni, akik megküzdve az alvilági borzalmakkal, legyőzve a sötétség félelmetes hatalmát, győzelmesen tértek vissza a felvilágra. A természet életjelenségeit, alkotó erejét élő lényeknek tulajdonították, személyesítették, a napot Istenné, hőssé tették, róla mondákat alkottak, amelyeket a napmythosok csoportjába sorolhatunk.

Az egyptomiak vallása is természetimádás volt, a napnak, a világosság hatalmainak tisztelete. Mint napistent imádták „Ptah“-t, „Ra“-t majd „Amon-Ra“-t. Ez utóbbi theológiájának korában már elkülönítik a főisten tiszteletétől „Tum“-nak, a leáldozó esti napnak és Osirisnek, mint a halottak istenének cultusát. Később kialakulnak Osirisnek, a napnak, Isisnek, a holdnak, Horusnak, a tavasznak mondái, amelyekben a jótékony, áldásos világosságnak ez istenségei mindig megújuló győzelmes harcokat vívnak Typhonnal, a sötétség ártalmas hatalmával. A nap örök életével hozták kapcsolatba a lélek halhatatlanságába vetett hitüket, de feltételhez kötötték: a testnek nem volt szabad elporladni. Ezért balzsamozták be, mumificálták a holttes-

tekiet, ezért gondoskodtak — az igaz nem nagy sikerrel — a sírok sértetlen fenntartásáról. Földalatti boltozatos helyiségbe, a hypogaeumba vitték a holttestet összes kedvenc tárgyával, sőt a királysírokban még a királyok faszobrát is megtalálták, hogy a test elporladása esetén azt helyettesítse s így a lélek tovább élhessen. Az alvilágról az „Amon-Ra“-cultus idejében alkotnak maguknak fogalmat még pedig a napmythosokkal kapcsolatban. „Ra“, a napisten, a föld alatt áthalad a sötétség országán nyugatról keletre. De ezen túlvilági utazás tapasztalatairól csak a 18—20. dynastia idejében számol be egy könyv. Ennek egy, késői kiadása már tud egy külön barlangról, amelyben a nagy bűnösök a legkegyetlenebb büntetésekkel lakolnak vétkeikért. Az alvilágról különben nem volt kínos képzetük. Isis birodalma, az alvilág később már 3 részből áll: a görög Hades-nek megfelelő előcsarnokból, az egyiptomi Tartarosból, az említett barlangból és a „Jalu mezői“-ből, az egyiptomiak mennyországából. Kifejezésre jut tehát itt a napmythos és a „Jalu mezői“-ben megvan az ősi szellemfalvak nyoma. Dante túlvilágával közös vonás az egyiptomi napmythosokban a pokol a föld alatt, a nagy bűnösök külön bünhődnek, mint Dis városában, az alvilág fénytadó égi teste a hold.

Az assyr-babylon napimádás ugyanazt a fejlődést mutatja, mint az egyiptomi. Ilu, a napisten eleinte egymaga, majd az ég (Anu), a levegő (Rél), a tavasz (Tammur), a föld (Ea) és a 7 bolygó isteneivel körülnyozza a világot. A Ptolemaeus-féle, a platonai, neoplatonicus világkép alapja ez, az arab mennyország eredetije. Allah neve is az Ilu elnevezésből származik. A napmythos már nem a főisten, hanem a tavasz istenének cultusához tartozik, nem a naponkint lenyugvó és győzedelmesen visszatérő nap mondája, hanem a télen győzedelmeskedő tavaszé, az enyészeten diadalmaskodó nyaré. Tammur, a tavasz istene, minden ősszel elhal, leszáll az alvilágba, ahová barátnője, Istar — az assyr Venus

— követi. Megöntözi ott az élet vízével és visszavezeti a földre. A sötétség birodalma az alvilág náluk is, fény nem hat le oda, halandó nem térhet onnan vissza, csak a tavasz istene. Hétszeres fallal körülvett város, Arallunak hívják, királynője „Allatu“ óriási palotában székel és onnan kormányozza a holtak birodalmát. Dante alvilágának fekvése Dis városának képe és paradicsomának felosztása hasonlít némileg ehhez az assyr-babylon túlvilágképhez.

A phoeniciaiaknál Melkartról, a naphősről szól a napmythos. Astarte, a hold — a görög Venus — az alvilág istennőjének őrizetére bizza a szép, ifjú naphóst, akit csak a főisten közbelépésére kap vissza. Megegyeznek és Melkart az év egyharmadát az alvilágban, kétharmadát a földön tölti. Ujjászületésének napját, december 25-ikét még a rómaiak is megünnepelték. I. Gyula pápa a 4. században erre a napra tette a napév kezdetét, hogy a pogány napimádástól elvonja a keresztényeket és a szentév is e napon kezdődik. A túlvilágot illetőleg nem nyújt újat vallásuk, hisz ők a haláltól csendes nyugodalmat kívántak.

Ugyancsak a napimádás egy válfaja az óperzsa „Ahura Mazda“ és „Angromanje“ — Ormuzd és Ármány — a világosság és sötétség isteneinek tisztelete. II. Artaxerxes korában Mithras, az óperzsa jó szellem veszi át a napisten szerepét, akinek diadalát a sötétség hatalmain szintén december 25-én ülték meg. A perzsa napimádást Zoroaster foglalta rendszerbe a „Zendavesta“-szentkönyvben. „Ahura Mazda“ itt a sötétséggel vívott küzdelmében hídát ígér az igazaknak az örök nyugalomhoz, a nirvanához. A föld közepén egy magas hegy tetejéről visz fel ez a „cinvat“-híd az égbe. Minden elhunytnak át kell rajta haladni, de a bűnösök lezuhannak róla a pokol örvényébe. E büntetésnél azonban az apokatastasis érvényesül, időben korlátozott büntetés: 12000 év múlva a világgkatastropha után minden feljutnak az égbe és megtisztulva ünneplik majd „Ahura Mazda“ di-

csőségét. Az említett hegyvel és a „cinvat“-hiddal később kapcsolatba hozzák a tisztulás fogalmát és Dante tisztítóhegye kezd kialakulni. Megvan ez a híd sok nép túlvilági mondáiban, sőt még az eszkimóknál is, de az arab közvetítés révén ez áll legközelebb Dante Purgatorio-jához.

Az ind napimádás gyorsan átalakult természetimádássá. Aditja, Mitra, Surja, Visnu eredetileg napistenek voltak. A budhizmus által kifejlesztett brahmanizmus görög, perzsa, zsidó és keresztény hatások alatt a pantheizmus felé hajlik, majd a 11. században arab befolyásra visszaállítják Visnu tiszteletét és felhagynak a kicsapongó Siva-hit gyalázatával. Visnu incarnatioja, megtestesülése majd emberi, majd állati alakban, a túlvilági kínoktól való megszabadítás a személyes megváltás által még a kannibalizmus emberáldozataira emlékeztet ugyan, de nézetem szerint ez is a napnak a földre jutása, áldásos hatása és leáldozása, meghalása, vagyis a bölcsészeti okoskodásoktól eltorzított napmythos egy fajtája. Másodkézben e gondolat még jobban elváltozik, Iphigenia feláldozásában pl. már csak a kannibalizmus utócsengését látjuk: az az alapgondolat, hogy az isteneket is csak emberáldozattal lehet kiengesztelni, mint ahogy a kannibalokat emberhússal. Az ujrameghalás valami állati testben mint elégtétel az elkövetett bűnökért Visnu incarnatiojának változott alakja s így szintén a napmythosok körébe tartozik. Túlviláguk kiszínezése azonban az ősi, a philosophiától még nem érintett napimádás korára esik. A napisten alvilági útja révén alakul ki náluk is a pokolkép, amely kezdetben eléggé optimisticus jellegű. A halottégetés által a tűzben megtisztult lélek Jama — Ádám —, az első halott, a holtak királya, a halállisten fensége alatt örök fényességben, boldogságban él. E derűs felfogás csakhamar elhomályosul s a gonoszok vak sötétségben 8 narakban, pokolban bűnhődnek. Főbüntetelmódjuk azonban a „punar mrtju“, az ujrameghalás lett, kifejlődik a lélekvándorlás gondolata, mint tisztulási folyamat, 8 poklukat nem

színezik ki és helyrajzi adatot sem közölnek róluk. A jók az askesis, az önsanyargatás 7 fokozatán át, a gonoszok a lélekvándorlás által megtisztulva részesei lesznek a nirvanának, amely nem megsemmisülés, hanem a földi vágyaktól való szabadulás, tükör, amely nem tükröz vissza semmit, a legfőbb megismerés, a tudás, amely élet és üdvösség. Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy a nirvana legősibb alakjában a napon sütkérező világtól elvonatkozott ember boldogságának érzéséből fejlődött ki, ami még Dante fényboldogságának is megfelelné. Az ind felfogással egyező a Divina Commediában, a lelkeknek az Acheron tulsó partjára való törekvése, amiben a nirvana után való vágyat látom, mert az eddigi magyarázatnak azt a felfogását, hogy „nem félnek már az örök büntetéstől, mert menekvésük reménye elveszett“, nem tudom elfogadni; továbbá a 7-ik bolgiában a rablók büntetéséről, akik porrá égnek, hogy új kínokra ujrászülessenek és Cianfa Donati és Bruneleschi felváltva kigyóvá és emberré változása a „punar mrtju“-ra és a lélekvándorlásra emlékeztet.

A görög mythologiában Kronos atyját, Uranost egy sarlóval — a növekvő hold — megcsönkítja és a főhatalmat a kezébe keríti. Uranos az égbolt istene éjjel borul a földre s így Kronos győzelme a nap diadala az éjszakai sötétségen. A Kronos név időt jelent ugyan, de az időmérő a földön a nap, amely gyermekeit, a nappalokat felfalja. Zeus (a sanscr. djaus, a latin Dijovis Jovis) nevének indogermán töve „div“ sugárzást, fényt jelent. Zeus is napisten tehát és mellette Apollo és Helios is, mint az ind Aditja, Mitra és Surja Visnu mellett. Demeternek, a földanyának és leányának, Persephonenak mysticus ünnepein az eleusisi mysteriumokon, Persephone elrablását adták elő. Hades és Persephone mythosa fordított alakja a phoeniciai Melkart- és Astarte-cultusnak, a sötétség istene elrabolja a földtől a termékenységet, a nap éltető hatását. E mysteriumok révén kialakul a Hades, a pokol előcsarnoka, a Tartaros, mint az Olympus ellen fellá-

zadt titánok és nagy bűnösök börtöne, a boldogok szigetei és az Elysium, a nép képzeletében valószínűleg egyiptomi behatás folytán. A halál ki-kerülése, mint jutalom lép előtérbe a boldogéletű szent hyperboreusoknál, akik északon a Rhipaeus-hegységen túl laktak és, ha az életet megunták, a fehér szikláról leugorva, a boldogok szigeteire jutottak, ami az ősi szellemfalvak mondáira emlékeztet és tán az északi fény félléves nappalainak esotericus mondái feldolgozása. A görögöknél azonban inkább hősök a napmythosok főszereplői. Orpheus leszáll az alvilágba Eurydikéért, a hajnalért, amint azonban a föld színére ér vele, visszatekint reá s a hajnal visszasesik a sötétségbe. E napmythos költői értékesítésében Apollodorosnál, Apollonios Rhodiosnál az egyetlen alvilági helyrajzi adat a tainaroni alvilág bejárat a mai Cap Matapan barlangjain át. Hogy Tainaronba teszük az alvilág kapuját, abból nézetem szerint az következik, hogy keleten, Kis-Ázsiában emlékezett e mythos, ahonnan nyugatra van ez említett hegyfok. Bár Orpheus tisztelete Aeginában a Hecate-mysteriumokkal, Spartában Demeter Chthonia mondáival s általában Dionysos Zagreus cultusával volt kapcsolatban, a túlvilágot illetőleg alig szolgáltat adatot. Neki tulajdonították a legrégibb görög eschatológiát, az orphicus vallásos költeményt bölcséleti gondolatok köntösében. Ennek pantheisticus és asketa része ind behatásra, a túlvilágra vonatkozó adatai pedig egyiptomi és phoeniciai befolyásra vihetők vissza. Az ókori occultismus szempontjából nagyon érdekes ez orphicus-pythagoreicus vallás, de képet még nem adott az alvilágról, mert főfeladatuknak a vezeklésre hajló bűnös lélek irányítását tartották. Az a felfogás domborodott ki vallásukban, hogy a jókat örök mámor, a gonoszokat végnékiüli kín várja a túlvilágon, szóval erkölcsmemesítő cél. Orpheus cultusában Dionysos Zagreus tiszteletével kapcsolatban behatoltak a keleti Kybele és Attis mondái és Dionysos Sabaziossal azonosították, akít Ázsiában szintén kicsapongó módon ünnepeltek. Az or-

phicusoknál Dionysos Zagreus néven szerepel, aki mint a viruló életnek képviselője, meghal és újra feltámad, a Dionysos tiszteletére rendezett virágünnepeken az anthesteriákon pedig a szünőtél sötét hatalmait mysticus szertartásokkal engesztelték, s így mindkét esetben a naphős jellegzetes képét adták. Az orphicus mythos bölcsészeti átdolgozása Pythagoras nevéhez fűződik, akiről több monda keringett, mint Homerosról, Aesopusról. Keletről magával hozta csillagászati ismereteit és számelméletét. Kosmogoniája szerint gömb az ég, a mindenség, amelynek közepén a tűz (monas) a központ. Körülötte 10 égitest — a „10“ szent szám — még pedig az állócsillag, az 5 bolygó, a nap, a hold, a föld és az ellenlábás föld kering. A csillagok ez átlátszó sphaeraiban már Dante egeire lehet ismerni, az ellenlábás föld pedig Purgatóriumának helye. A napmythosra itt már csak az emlékeztet, hogy Heraclides Ponticus szerint Pythagoras volt az első, aki az alvilágba leszállott, továbbá Mnemosyné forrása az avilágban, amelyben az assyr-babyloniai életvízre ismerünk, amellyel Istar megöntözte Tammunt, hogy új életre keljen. Az orphicus-pythagoreicus világnézet tehát úgy kosmogoniáját, mint a lélekvándorlást, továbbá Mnemosyne forrását illetőleg assyr-babyloniai befolyást mutat s egyes elemei, ha nem is közvetlenül, Dante túlvilágának kifejlődésére hatással voltak.

Heraklest, mint a sötétség hatalmaival megküzdő naphóst énekelték meg a költők. Kifejezésre jut ez nevében — Herakleos = az égbolt dicsősége = nap — továbbá egy ókori hieroglyphen, amelyen mint magát örökösen megújító idő szerepel, azaz mint az időt mérő nap, sőt csillagászati vonatkozásaiban is, ahol mint Marsbolygót találjuk.

Az alvilági útjáról szóló költeménykivonatban a Taenarum-hegyfoknál van az alvilág kapuja, tehát e monda is keleti származású. Az alvilág királyának trónja, hiábavaló kísérlete, hogy a kísértetekkel harcoljon, az alvilág határfolyója, amelyen csak Athene segítségével jut át,

egyedüli adatai az alvilágra vonatkozólag. Euripides Alkestisében Herakles szintén leszáll az alvilágba, hogy Admetosnak visszahozza feleségét, de ebben a drámában adatot a túlvilágra vonatkozólag egyáltalán nem találunk. A néphit egy sorba állította vele Dionysost, hisz mindkettő naphős volt. Alvilági diadalaiban egyrészt mint Heraklest oroszlánbőrrel, másrészt mint ind Dionysost női ruhában szerepeltették. Kész anyag volt ez a v'gjáték'róknak s Aristophanes Békáiban ki is gúnyolja alaposan. Uj alvilági adattal Dionysos mondái sem gyarapították ismereteinket.

Szintén a leáldozó nap képe Theseus leszállása az alvilágba, hogy onnan Peirithoos számára Persephonét elrabolja. Az attikai mythos Herakles versenytársává, sőt második Heraklessé tette meg Theseust. Herakles az égbolt dicsősége, Theseus Aithranak, a tiszta légnak a fia, naphősök mindkettlen. A Theseus-mythos költői feldolgozásából is csak néhány töredék maradt reánk, amelynek adatai az alvilágot illetőleg a tainaroni alvilágkapura és Pluto palotájára szorítkoznak. Kastor és Polydeukies alvilági útját sem színezte ki a költői képzelet, bár a sémi-görög kabirokkal azonosították őket és ezek samothrakiai mysteriumai erre alkalmas keretét nyújtottak volna. A napmythosok költői feldolgozásai ugyan Tainaront említik, mint az alvilág lejárátát, de e kapu kiszínezésénél a thesproti öböl a mélységbe tűnő Acheron-folyóval, az ártalmas kigőzöl-gésű Acherusia-tóval, lebegett a költők szeme előtt. Az antik görög felfogás tehát a természet életjelenségeit, alkotó erejét élő lényeknek képzelte, személyesítette, a napot istenné, hőssé tette, róla mondákat alkotott, a költőknek becses anyagot szolgáltatott, de a túlvilágkép kifejlődéséhez alig járult hozzá valamivel.

A naphősök alvilágba való leszállásának helyét a néphit barlangszerű földnyílások-, hegyszakadékokban kereste. A thesprot Aornos vidékével hozták pl. kapcsolatba az Orpheus-mondát, a pontusi Heraclea vulcanicus hegyszakadékaival

Kerberos felhozatalát. Ilyen helyeken kereste a néphit az elköltözöttek szellemeivel való érintkezést és halottjósádk, Plutoniák, Charoniumok keletkeztek papi felügyelet alatt s mindegyikkel egy-egy napmythost hoztak kapcsolatba. Ahol vadon, barlangszerű hegyszakadékok, tátongó hasadékok, mély, sötét barlangok voltak, ahol kopár vidékeken folyók hegyszakadékokba tüntek, ahol hőforrások, kénsavas fumarolák, kénhydrogénes solfatarák mephiticus kigőzölgéseikkel az alvilágra, a halál és enyészet birodalmára, a tüzkárhözatra látszottak utalni, halottjósádkat találunk valamely naphős mondájával kapcsolatban. Így az epirosi Kichyrosban a lakoniai Tainaronban, a pontosi Heracleaban, a thebai Knopiában, a cumae-i Sibylla barlangjában s. i. t.

Az alvilág bejáratánál levő kimmeriaiak ködbeburkolt városa a legrégebbi elem az Odyssea nekyiájában. Ködös homályban, ~~a~~ ^{le} áldozó nap kapujánál, az álmok népénél képzeltek ezt a várost, amely nézetem szerint az ősi szellemfalvakhoz tartozik. Fekvése a ködös távolban, a sötétség és enyészet határán egyrészt teljesen egyezik a népek ősi, legprimitívebb másvilágfogalmával, másrészt helye a lenyugvó nap kapujánál a napmythusok adatai közé sorozza. Halottjóslást tart itt Odysseus Kirke utasítására, mint ahogy ez szokás volt olyan helyeken, ahol az alvilág kapuját gondolták. Ha tekintetbe vesszük, hogy Kirke utasításában az a két sor, a melyben Odysseus utjáról, ennek hosszúságáról, hazajutásáról s arról van szó, hogyan kerülhet majd a tengerre, Proteus leányának Eidotheának beszédéből való betoldás*), úgy csak a halottjóslásra való felszólítás marad meg, ami sokkal világosabbá és érthetőbbé teszi e részt. Nincs ugyanis értelme annak, hogy Odysseus megkérdezze, hogyan juthat a tengerre, hisz tengeren jött a halottjósádkhoz és hajója nem messze áll az Okeanos partján, s Teiresias nem is felel az interpolált két sor utasítása értelmében. Világos

*) Hom. Od. IV. 339—90, X. 539—40.

tehát, hogy itt csak halottjósásról van szó, hisz Antikleia beszélgetésük végén felszólítja Odysseust, hogy térjen vissza a napfényes világra. Mint minden halottjósánál úgy itt is a föld alól libegnek elő a lelkek, hogy Odysseussal beszélhessenek. A föld alatt képzelte el tehát az alvilágot az Odyssea szerzője is s csak a halottjósítás történt az alvilág határán még a földön. Így nincs elterés a két homerosi költemény között: mindkettőben a föld alatt van Aidoneus és Persephone birodalma, ahol a fáradt emberek lelkei öntudat, törekvés és akarat nélkül sivar életet élnek. Nézetem szerint az igazi nekylia a Tartaros-epizód, amelyről a kritika azt tartja, hogy valami ismeretlen szerzőnek, „Az alvilág kárhózzottairól“ szóló munkájából való. Odysseus ugyanis eredetileg naphős, aki messze nyugaton az elrejtő nő. (Kalypso) szigetén „elenyészik“, hogy keletre visszatérhessen hazájába, előbb át kell haladnia az alvilágon. A tengerbe merülve elveszti fényét, amelyet a phaiakok, a sötétek visszaadnak neki s éjjel alva szállítják vissza hazájába. Odysseus ez alvilági útjának egy része a Tartaros-jelenet, amely eredetibb, mint a halottjósítás. Oly ügyetlen e két rész között a kapcsolatot, hogy az összekötő verseket foltozó soroknak nevezik**). De ha tekintetbe vesszük, hogy majd minden halottjósánál megtaláljuk a halott-beszélgetések, -jósítások mellett egy naphős alvilági útjának mythusát és hogy ezek egymással semmi összeköttetésben sincsenek, úgy e két jelenet egybefüzését megértjük, sőt természetesnek fogjuk találni.

Naponta látták a napot az Okeanosba merülni, s ennek behatása alatt keletkezett az a feltevés, hogy csak vizen át lehet az alvilágba eljutni. Homerosnál az alvilági folyók még nem osztják be Hades birodalmát, s nem is választják el a lelkek különböző csoportjait, Dante hátfolyamoknak használja fel őket külön-külön, eredetüket illetőleg azonban beállításuk a bib-

***) Hom. Od. XI, 566—7.

liai és arab felfogás vegyülete: a kretai öreg szobra Nabukodonozor jálmára utal, a folyók eredete pedig arab befolyásra vall. Dis városa a Tartarosra emlékeztet, a „selva selvaggia“ a „vad vadon“-ból Homerosnál még csak a nyomoruságos fűzből és nyárfából álló Persephone ligete van meg, a „limbo“ az Odysseaban az asphodelos-mező, egyezik továbbá az erkölcsjavító szándék úgy a Tartaros-jelenetben, mint a Divina Commediában. Jelentős szerep jut ugyan a homerosi költeményeknek Dante előzőinek sorában, de közvetlen behatásuk alatt nem állott. Dante tisztelettel hajlik meg Homeros előtt, Purgatoriumában (XXII. é.) azt mondatja róla, hogy „a Muzsák tejét legtovább szívta egykor, régi korban“ (Babits ford.), de e nagy tisztelet nem származott közvetlen ismeretéből, hisz még a latin Homerust sem ismerte, Aristotelesre — egy szer Horatiusra — hivatkozva idézi. Legvilágosabb bizonyítékát azonban akkor adja, midőn „Inferno“-jában egy phantasticus középkori legendát beszél el Odysseus haláláról. Homeros alvilága, mint költészeti szempontból általában e fogalom és kiszínezése a napmythossal kapcsolatos halottjósásra vezethető vissza. Nagy bűnöseinek büntetésével erkölcsjavító céllal a theologia szolgálatában áll, bölcsészeti szempontból azonban a megsemmisüléstől való félelem s az ebből keletkezett tudásvágy nála az irányító elem.

Az orphicus-pythagoreicus felfogástól kezdve, amely örök mámort illetve örök büntetést ígért a túlvilágon, egészen Platonig, akinél az ind palingenesis, az ujjászületés és a metempsychosis, a lélekvándorlás tana bölcsészeti megállapítást nyert, az alvilág képe csak annyiban változott, hogy az alvilág folyamrendszerét Platon beállította eschatológiájának szolgálatába. Az ősi napmythusokra nem emlékeztet már más, mint hogy a túlvilágkép nála jelenik meg először az apokalypsisek, a jelenések alakjában. Államában „Er“ 12-ed napra feltámad és elbeszéli, hogy mit látott a túlvilágon. Plutarchos Thespe-

siosában az abstract lélekre való tekintettel anynyiban változik e kép, hogy a sűrűbb és ritkább levegőben a föld felett találjuk poklát, ahonnan a lelkek megtisztulva a hold mezeire jutottak és ott várták ujjaszületésüket. Nála és Dantenál a Styx az alvilágba vezető út (Inf. 5. körébe) s a Purgatorium is emlékeztet Plutarchos légi büntetéseire. A heraclitosi tűz, mint őanyag, mint egységes életerő, azonos a stoikosok Istenével, amiben a napmythosok bölcsészeti értékelése nyilvánul ugyan meg, mindazonáltal a túlvilágkép kifejlődésére e felfogás sem volt hatással.

Vergilius neklyájának kiinduló pontja az Avernus-tó mellett volt halottjósda, alvilágát azonban már a platóni és stoikos bölcsészetnek megfelelőleg népesíti be tekintettel a hemerosi befolyásra valló népies felfogásra. A napmythos nála már teljesen elhalványult, célja, hogy a palingenesisre váró lelkek révén Róma nagyságát, Augustus dicsőségét megénekelhesse, az alvilágba leszálló Aeneas a föld alá tűnő napnak nem tudatos képe.

Az ujjpythagoreicusok és ujjplatonicusok tanáiban már keleti, egyiptomi, zsidó és keresztény elemek vegyültek össze. Túlvilágukról szóló tanáikban már teljesen elhalványul az ősi napmythos s csak keleti befolyásra valló elemei maradnak, mint pl. tyánai Apollonios vallásrendszerében Helios, a nap a legfelsőbb, legtisztább lényegű istenség s hogy mesterüket Platont, mint a fény fiát ünnepelték Apolló születése napján. A görög philosophia a hellenimus korában a keleti, babyloni, chaldaeus, perzsa és ind tanokkal érintkezésbe jutva meghozza Plutarchos túlvilágát, a stoikusok eschatológiáját, továbbá a neoplatonicusok és neopythagoreicusok felfogását a túlvilági életről. Majd a gnosticusok a keleti napimádást görög, zsidó és keresztény elemekkel vegyítik, hogy a túlvilági rejtélyt megfejtsek. Origenes és a Pistis Sophia szerint a tisztulás a sublunaris atmosphaerában folyik és a földön van a tulajdonképeni pokol az apokatastasis tanának érvényrejutása következtében. A

keleti napmythosok görög bölcsészeti feldolgozásai ezek, amelyekből tekintetbe véve még, hogy a léleki a tisztulási folyamat utáná az ég sphaeráiba jut, kialakul az arab eschatologia közvetítésével Dante Purgatoriuma és Paradicsoma. Vallahányszor gnosticus felfogás szerint az isteni öslény, a nap újabb oldalról fogja fel a világot, ezek a fokozatosan tudatossá váló tevékenységei „aion“-okká fejlődnek — az ind Vishnu incarnatiojának változott alakjai —, és együttesen a pleromát, az isteni lét teljességét alkotják. Dantenál ez a boldogok mysticus rózsája. Ilyen „aion“-t várt Vergilius IV. eclogájában Norden legújabb műve szerint. A napmythosok által megadott túlvilági ut a későbbi görög bölcsészet szerint tehát az erkölcsjavítás és a theologia szolgálatába kerül és Dante túlvilágának képe keleti befolyásra már kezd kialakulni.

Vergilius után sok költő használja fel a napmythosok által nyújtott anyagot, de leírásaik inkább csak hangulatos háttérül szolgálnak. A halottjósítás lép majd mindegyiknél előtérbe, amelyben a rhetorikai pathosnak tág tér nyílt. Samosatai Lukianos, Silius, Statius, Apuleius műveiben megtaláljuk ugyan az alvilágot, de a szónoki halottjósításokban, halottbeszélgetésekben újat nem mondanak a túlvilágról. Apuleiusnál Psyche megbűnhődik, mert Amort valódi alakjában akarta látni, mint ahogyan megbűnhődött Semele mikor kérésére Zeus, mint az ég ura közeledett hozzá*). A nap nem tudatos képei ezek, amelybe szemünk nem tekinthet. Psyche büntetésül leszáll az alvilágba, hogy szépítő szert hozzon Venus számára, akit a viraszítás Amor betegágyánál nagyon megviselt. Ez a szer nézetem szerint Mnemosyne forrásának vize, a phoeniciai életviz s maga e monda a napmythosok egy késői, ábrándos átdolgozása. A

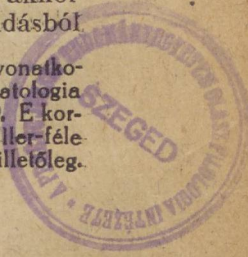
*) Max Müller az ind Urvaci-t látja Psychében, aki megbűnhődik, mert meglátta jegyesét, a hajnalt. A. Lang a vadak azon étiquette-jére vezeti ezt vissza, hogy a jegyeseknek nem volt szabad egymást meglátni meztelenül.

zsidó Gé-Hinnom, a gyehenna völgyének fogalma Molekh és Bál tiszteletével és a halottégetéssel kapcsolatos, a napmythosoktól távol áll, a poklot völgyben találjuk, mint az ősi szellemfalvakat. A keresztény látomások görög-héber nyomon indulnak, Platon „Er“ víziója, Plutarchos Thespesios-apokalypsise lebeg szemük előtt és teljesen az erkölcsjavítás és a theologia szolgálatába állítják legendáikat. A régi napmythosoknak csak a kerete marad meg bennük, a túlvilág helyrajzát illetőleg a XII. századig újat nem nyújtanak.

A chiliasticus világvég mondáiból kerül a sok borzalom a pokolba, amelyet a XII. század keresztély víziói már a föld középpontjába helyeztek. Az araboknál ezenkívül a keleti napmythosok befolyására kialakult egy helyrajzilag pontos, felépítésében határozott, büntetési és jutalmazási módjaiban megindokolt túlvilág, amely Dante másvilágának mintája lesz, még pedig felépítését illetőleg, alakilag teljesen, a büntetések és jutalmazások részleteiben pedig nagyjában. A túlvilági ut célja úgy az arab eschatológiában, mint Dantenál ugyanaz: theologiai víziókkal nem lehet az emberiséget megjavítani, meg kell neki tehát mutatni a túlvilági utas látásai révén a gonoszok elrettentő büntetését a jók büzdítő jutalmazását. Fényes tűz, hatalmas nap az Isten az arab Abenarabinál épúgy mint Dantenál, mint az „Isteni színjáték“ *Doré-féle rajzaiban*. Fényes nap az istenség képe Abenarabinál az utolsó ítéleten, akit az angyalok fénylő serege — a gnosticusok pleromája — táncol körül; Dantenál ugyancsak angyalok és szentek táncolnak Isten körül, akli maga a nap. *)

Az árja ősnép még mielőtt belőle a görög, latin, kelta, germán, sláv, irán és ind, akkor még törzsek, kiváltak, a természetimádásból

*) Dante eschatológiájának arab eredetére vonatkozólag lásd Don Miguel Asin Palacios „La eschatologia musulmana en la Divina Comedia“ Madrid. 1919. E korszakalkotó mű hatalmas támasza lett a Max Müller-féle orientálista elméletnek az európai mythosképzést illetőleg.

mythosokat képzett, amelyek hősei később személyek, istenek lettek, s ezek anthropomorphismusát magukkal vitték vándorutjukon a kiváló népek. Külön-külön más nevű istenek keletkeztek azután e személyesítésekből, de eredetük visszamegy a közös forrásra, a természetimádásra, sőt még meséik is a természet hatalmainak incarnatiói. Nemcsak az indogermán szókincs és ennek végződése, nemcsak az istenfogalom kialakulása a természetimádásból, de magukban a mesékben a hasonló kifejezések, az egyező meseszöveg egy közös árja örökségre enged következtetni, bár nagy részüket a kereszténység és a tudomány megsemmisítette. A napimádás így a legősibb időktől kezdve túlvilági mondákat alkotott a napisten, vagy nap hőséne a föld alatt és az égen megtett útjáról, amelyek eredete ugyan idővel elhomályosult, de a figyelmes szemlélő előtt végigvonul az összes látomáskölteményeken, amelyeknek legkiválóbb költői értékesítése örökbecsű mesterműben a Divina Comedia.

2. DANTE LIMBUSÁNAK SEMLEGES ANGYALAIRÓL.

Dante Poklának tornácában, limbusában az Acheronon innen azokat a lelkeket találjuk, a kik „nyalázat és dicséret nélkül éltek”,* az egyéniség, az akarat nélkülieket, akiknek nincs érényük, nincs vétkük; az Acheronon túl pedig azok tartózkodnak, akik nem azért nem mehettek be a mennyországba, mert bűnös életet éltek, hanem mert Krisztus eljövetele előtt voltak a világon. Fel vannak ugyan mentve a büntetéstől, de nem részesülnek a vágy nyugalmában, nem láthatják Istent. Itt vannak az úgynevezett semleges angyalok is, akik Lucifer lázadásakor sem az Istennel, sem az ördöggel nem tartottak, neu-

*) Inf. III, 36.

tralisok maradtak. *) A szentírásban, a keresztény hagyományokban nem találjuk ily anyagok nyomát. Scartazzini, Dante legkiválóbb commentátora, Dante találmányának tartja őket, Casini Tamás pedig elismerve, hogy a bibliai tradíciókban ilyeken nincsenek, szent Brandanus legendájára utal, amelyben madarakká változva élnek a „Paradiso degli uccelli“ szigetén.

A középkori keresztény mondák között szent Brandanusé az egyetlen, amelyben a látnok szárnyasokká változva látja őket a „Madarak paradicsomá“-nak nevezett távoli szigeten. D'Ancona** jellemzésükre Dante szövegét idézi. De Goeje, mint már előzőleg Reinaud és Avezac, azt állítja, hogy ezek azonosak a bálnák szigetének anyalaival, az arab Simbad első utazásából.*** Schrödernek az a véleménye, hogy ez az epizód írlandi legendából került a keletiekbe,**** valószínűtlen, bár Graf számol ezzel a lehetőséggel.***** Ugyanis az orientalista-elmélet szerint, amely Asin Palacios*****-nak az „Isteni színjáték“ eredetére vonatkozó munkájában hatalmas támaszra talált, az indogermán ős nép, mielőtt még belőle a görög, latin, kelta, germán, szláv, irán és ind akkor még törzsek kiváltak, mythosokat képezett, amelyeket e törzsek, népek magukkal vittek, míg azután a kereszténység és a tudomány meg nem semmisítette őket. A teljesen elbarbárosodott Nyugat a nyugatrómai birodalom bukása után elvesztette fogékonyságát minden szép iránt. Így pl. a középkori keresztény visiók sivár képzelgése minden költői érzék kivészésének tanubizonyosságai. Asin perzsa eredetűnek tartja a bálnák szigetének epizódját, amely a Zendavestából és a Talmudból arab közvetítéssel került a nyugati mondákba. Tekintettel az arab műveltség

*) Inf. III, 37—40.

***) Precursori di Dante. 52.

****) Goeje, La legende de Saint Brandan Leyden, 1891.

*****) Schröder, Sanct Brandan, Erlangen, 1871.

*****) Graf Miti, leggende e superstizioni del medio evo. Torino, 1892—3.

*****) Op. cit.

gyors terjedésére, Európában, nem is valószínűtlen a feltevés. Ugyanis miután az Abbasidák uralma Bagdadban megerősödött, oly központot teremtett ott, ahol az akkori világnak majd minden népe megfordult. Az afrikai hódításaik nyomán nemcsak Spanyolországban, hanem még Franciaországban, Itáliában és a baleari szigeteken is terjedt a muszlim műveltség. Karavánjaik közvetítésével árúik még a skandináv félszigetre, Angliába, sőt még a Kaspi-tó vidékére is eljutottak és Európa nagy része megismerte vallásukat, kulturájukat. Közvetítették továbbá a műveltséget s főleg a mondákat a Palestinából hazatérő keresztesek is. Valószínű tehát, hogy az említett epizód az orientalista-elmélet jelezte úton arab közvetítéssel jutott az írlandi legendákba és a „Divina Commedia“-ba is.

Az arab limbus nem nőnemű angyalai és hívő nemtői hasonlítanak ugyan némileg Dante semleges angyalaihoz, de ha tekintetbe vesszük, hogy a gnosticusok felfogása szerint a földön van a pokol, úgy szabadulásuk az ellátkozottak közül, hogy Mohamed tanítványai lehessenek, csak változása büntetésüknek, nem tekinthetők ezért semlegeseknek. Az arab hit szerint ugyanis több angyal lázadt fel Iblis-szel, az arab Luciferrel s kétőnek Harut-nak és Marut-nak büntetésül a földön emberekké kellett lenniök.*

Mibenlétük megfejtését Platon eschatológiájában, túlvilágtanában keresem, hisz a keresztény látomásköltészet is görög forrásra megy vissza. Platon Phaidonjában** már megtaláljuk a keresztény túlvilág hármass felosztását: az Acherusia-tó ideiglenes büntetéseiével megfelel a tisztító helynek, a Tartaros, ahonnan a gonoszok sohasem szabadulnak a pokolnak, és az Elysium, a bölcsészet által megtisztultak derült és magasztos örökös lakhelye a menyországnak. Platon itt azt mondja, hogy minden embernek megvan a maga daimona, vezetője, aki a lelkét a test halála

*) Azín, op. cit. 107, 2.

**) c. 57.

után az alvilágba kalauzolja. Az okos és erkölcsös lélek ellenállás nélkül követi daimonát, a testi élethez szenvedélyesen ragaszkodó, gonosz lélek pedig ellenkezik és vezetője erőszakkal hurcolja el. Az alvilágban azután minden lélek megkapja örét kijelölt tartózkodási helyén. Meg van ez a gondolat már az Odysseában,* ahol mint vezető daemonok *ἄρῆες* tűnnek föl, akik az alvilágba ragadják a lelkeket, sőt még a cherokees-indiánok mythosáiban is megtaláljuk, amelyek szerint a szellemfalvak lakói elrabolják az élőket s így halálukat okozzák.** A görög halottkísérő Hermes szintén ily vezető daimon.

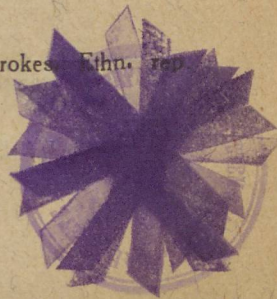
Vergilius élete vége felé felhagyva a csak nirvana-féltet ígérő epicureizmussal a túlvilági életet biztosító stoicismus felé fordult, és ez alkalmat adott neki arra, hogy necyia-jában, az Aeneis VI. énekében a lélek halhatatlanságáról, a metempsychosisról, a lélekivándorlásról, és a bűnök nagysága szerint való tisztulási folyamatról beszéljen. Bölcselkedését így végzi: „quisque suos patimur manes.“****) Platoni, plutarchoi****) gondolat ez: minden lelket a saját daemonon bünteti, még pedig keményebben, vagy gyengébben aszerint, amint a testi szenvedélyeknek nagyobb vagy kisebb mértékben voltak rabjai. Servius Aeneis-commetárjában hasonlóképpen nyilatkozik: „születésünk alkalmával két nemtőt kapunk, az egyik jóra buzdít, a másik megront. Ezeknek jelenlétében vagy jobb létre találtatunk érdemesnek vagy rosszabbra íteltetünk el.” Ez a felfogás a neoplatonicusok után induló gnosticusoknál még jobban kifejlődik. Felsorolják, hogy kik és meghatározzák, hogy milyenek ezek a daemonok, akiknek hatalmába kerül a lélek bűnösségének foka szerint és a zsidó angyalokkal azonosítják őket. Még jobban kitünik ez a Pistis

*) XIV. 207.

**) Mooney, Myths of the Cherokee, Ethn. rep. XIX, 1900.

***) VI, 743.

****) De genio Socratis.

Sophia-látomásból*), amelynek aethiop eredetijét valószínűleg a pallermói vagy toledói fordító iskolákban fordították latinra, származása pedig egy 3-ik vagy 4-ik századbéli görög forrásra utal és így az orientalista-elmélet typicus útját mutatja. József ács 2), midőn érzi, hogy halála közeledik, kéri Istent, hogy őrző angyala vigán vezesse el hozzá és hogy ne engedjen közelébe szörnyü külsejü daemonokat. Hogy ez a felfogás még Dante korában is tartotta magát, azt világosan mutatja Gervasius de Tilbury**) visiója, amelyben minden lélek egy „custos“-t, őrt kap, azaz egy jó vagy rossz daemont, aki a túlvilágon vétkének nagysága szerint bünteti a lelket.

Dante semleges angyalai nézetem szerint ilyen daemonok, „custos“-ok. A közömbösök lelkei sem jó, sem rossz daemont nem kapnak, hanem semlegest. Ezek a közömbös daemonok, ezek a semleges angyalok tisztüket itt úgy töltik be, hogy folytonos reménytelen vágyat keltenek a limbus lakóiban Isten szemlélete után. Dante ezeket a saját korabeli visiókból csak átvette anélkül, hogy lényegükkel tisztában lett volna. Ezt mutatják magyarázó sorai is, amelyekből tulajdonképen nem tudunk meg semmit:

„A mennyek, hogy szépségöket ne rontsák,
Kivetik, poklok nem veszik be őket,
Mert hívalkodhatnék velök a bünös.***)

Radó ford.

Olyanok tehát a limbusban az angyalok, a daemonok, mint a reájuk bizott lelkek, közömbösök, semlegesek, és az a hivatásuk, hogy folyton reménytelen vágyat keltsenek büntetésképen a hozzájuk tartozó lelkekben.

*) Petermann ed., Berlin, 1851. 2. szd. Thilo ed.

**) Otia imperialia, Hannover, (a 12. századból),

1707.

***) Inf. III, 40—3.

